

**ТАТБИҚИ МУНОСИБАТИ
БОСАЛОҲИЯТ ЗИМНИ
ТАЪЛИМИ КАЛИМА ВА
ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИ**

*Ҳомидова Наргис Раҳмоновна, муаллими
кафедрои методикаи таълими забон ва адабиёти
тоҷики МДТ “ДДХ ба номи
акад.Б.Ғафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд)*

**КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ
ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ ЛЕКСИКЕ И
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИМ ЕДИНИЦАМ**

*Ҳомидова Наргис Раҳмоновна, преподаватель
кафедрои методикаи преподавания таджикского
языка и литературы ГОУ «ХГУ имени акад.Б.
Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)*

**USING THE
COMPETENCE-BASED APPROACH
IN TEACHING WORDS AND
PHRASEOLOGICAL UNITS**

*Homidova Nargis Rakhmonovna, teacher of the
Department of Methods of Teaching Tajik Language
and Literature, SEI “KSU named after
acad.B.Gafurov” (Tajikistan, Khujand)*

Ключевые слова: учащийся, слово, фразеология, способность, таджикский язык, компетентный подход, грамматика

Статья посвящена рассмотрению вопроса применения компетентного подхода к преподаванию слов и фразеологизмов на уроках таджикского языка в общеобразовательных школах. Подчеркивается, что грамотный подход к обучению и активные подходы к обучению закладывают прочную основу для повышения творческого и аналитического мышления, ответственности, активности и мотивации учащихся. Основной особенностью компетентного подхода к образовательному процессу является то, что он понимается как единая совокупность знаний, умений и навыков. Показано, что эффективное и правильное применение компетентного подхода при изучении слов и фразеологизмов способствует формированию научного мировоззрения, развитию качества выражения, закреплению основ знаний о слове и его значении и развитие речевых навыков учащихся.

Key words: pupil, word, phraseology, ability, Tajik language, competent approach, grammar

The article is devoted to considering the issue of applying a competent approach to teaching words and phraseological units in Tajik language lessons in secondary schools. It is emphasized that smart teaching and active learning approaches provide a strong foundation for enhancing students' creative and analytical thinking, responsibility, activity and motivation. The main feature of a competent approach to the educational process is that it is understood as a single set of knowledge, skills and abilities. It is shown that the effective and correct application of a competent approach to the study of words and phraseological units contributes to the formation of a scientific worldview, the development of the quality of expression, and the consolidation of the foundations of knowledge about words and its significance and the development of students' speech skills.

Вожаи калидӣ: хонандагон, калима, фразеология, қобилият, забони тоҷикӣ, муносибати босалоҳият, грамматика

Мақола ба баррасии масъалаи татбиқи муносибати босалоҳият ҳини таълими калима ва воҳидҳои фразеологӣ дар дарсҳои забони тоҷикии мактабҳои миёна бахшида шудааст. Таъкид мешавад, ки муносибати босалоҳият ба омӯзиши ва равишҳои фаъоли таълим, баҳри баланд бардоштани тафаккури эҷодӣ ва таҳлили, масъулиятишиносӣ, фаъолнокӣ, ҳавасмандкунии хонандагон заминаи устувор мегузорад. Вижагии аслии муносибати босалоҳият ба таълим дар он зоҳир мешавад, ки он ҳамчун маҷмуи ягонаи истифодаи дониш, малака ва маҳоратҳои фаҳмида мешавад. Нишон дода мешавад, ки истифодаи муносибати босалоҳият ҳангоми омӯзиши калима ва фразеология барои ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ, инкишоф додани ҳусни баён, мусаллаҳ намудани асосҳои дониш дар бораи калима ва маънои он, рушди малака ва маҳорати нутқи талабагон мусоидат мекунад.

Забони модарӣ воситаи муҳими муомила ва ифодаи фикр буда, вазифаи асоси таълими забони модарӣ инкишофи нутқ, такмил ва ғанӣ намудани захираи луғавии хонандагон, омӯхтани шаклҳои грамматикӣ калимаю ҷумлаҳо, инчунин фаҳмидани мазмуни ҳар як калимаю ҷумла ва ғайра ба шумор меравад.

Гузашта аз ин, мактаби муосир бояд насли дорои қобилияти амиқи фикркунӣ ва дарк карда тавонистанро тарбия намояд, ки на танҳо дониш андӯзанд, балки маърифати худро дар амал истифода бурда тавонанд. Дар ин хусус, академик М.Шакурӣ пешниҳоди судманд баён кардааст, ки арзиши бузурги амалӣ дорад: “Савод ё хушсаводӣ нишонаи асосии одамият нест.

Бисёр дидаем, ки шахсе савод надорад, вале ба дараҷаи баланди одамият расидааст, хислатҳои неки инсонӣ дорад, соҳиби маънавияти ботинист... Мақсад аз омӯзишу парвариш он аст, ки барои расидани ҳар шахсе ба чунин дараҷа имкон фароҳам оварем, илова бар ин барои худҷӯиву худрасии огоҳонаи собитқадамона, худшиносии таърихӣ ва ҳудогоҳии миллий, барои дастбӣ ба фарҳангӣ маънавии ҷаҳон замина омода созем. Барои ин савод лозим аст, саводи хуби ҳамаҷониба зарур аст, ки аз аввал пайваста бо маънавият бошад ва ҳамвора ба сӯи маънавият барад» [9, с.83].

Дарвоқеъ, дар раванди босуръати ҷаҳонишавӣ бо назардошти гуфтаҳои боло кори таълимиро ба роҳ мондан аз талаботи муҳимми таълими муосир доништа мешавад, олимони дар ин самт корҳои мондагори анҷом дода, забони модариро «мактаби бузурги тарбия» номида буд: «Дар қӯдак бояд аввал нутқи шифоҳӣ ташаккул ёбад, то ки минбаъд барои нутқи хаттӣ он ҳамчун таҳкурсии хизмат кунад. Маҳз дар ин замина ба онҳо грамматика таълим дода мешавад, зеро омӯзиши грамматика ва имло аз хонандагон тафаккури ташаккулёфта ва маҳорати баён намудани фикрро тақозо менамояд» [3, с.4].

Дар даҳсолаҳои охир олимони тоҷик низ доир ба ҳалли масъалаҳои методикаи таълими забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ ва болоӣ машғул буда, қисме аз ин методистон М.Лутфуллозода, Ф.Шарифзода, С.Аминов, С.Шербоев, Ф.Икромов, Э.Шарифов, Р.Мирзоев, И.Абдуллоев, Б.Боронов, Б.Ғаниева муаллифони китобҳои дарсӣ мебошанд.

Калимаҳо аз воҳидҳои асосии муҳимтарини забон ба ҳисоб мераванд. Онҳо назар ба ҳамаи воҳидҳои дигар мустақилияти бештари худ фарқ карда, дар қолабҳои овозии устувор на фақат системаи маъноҳои гуногунро ифода карда метавонанд, балки ба тавассути он маъноҳо бо мафҳумҳо ва ашёҳои ҳаёти воқеӣ, маданияти моддӣ, таърихи гузаштагон, ҷаҳонбинӣ ва олами маънавии одамон алоқаманд мешаванд.

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик се хел маъноӣ лексикӣ калима дида мешавад: 1) **маъноӣ аслӣ**, 2) **маъноӣ марбути фразеологӣ** ва 3) **маъноӣ вобастаи синтаксисӣ**.

Воҳидҳои фразеологӣ ё ки фразеологизмҳо - таносуби устувори калимаҳои дорои таркибу маъноӣ доимӣ мебошанд, ки дар нутқ ҳамчун воҳиди тайёр ифода карда мешаванд. Воҳидҳои фразеологӣ маъмулан на дар баҳши синтаксис, балки дар лексикология омӯхта мешаванд, зеро дар аксари ҳолатҳо воҳидҳои фразеологӣ назар ба ибора дида ба калима қаробати бештар доранд, яъне дар аксари ҳолатҳо воҳидҳои фразеологӣ аз рӯи маъноӣ худ ба калима баробар буда, муодили он ба шумор мераванд. Бояд гуфт, ки дар таркиби ибора ё ҷумлаи муқаррарӣ ҳар як калима маъноӣ худро нигоҳ медорад. Воҳидҳои фразеологӣ бошанд аз таркиби дорои маъноӣ доимӣ фарқ мекунанд ва дар нутқ ҳамчун василаи тайёри ифода истифода мешаванд. Воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун калима аз рӯи маъноӣ худ ба якмаъно ва сермаъно тақсим мешаванд. Аксари калимаҳо сермаъно ҳастанд, вале воҳидҳои фразеологӣ баръакс танҳо дорои як маъно мебошанд, воҳидҳои фразеологӣ сермаъно ниҳоят кам ба назар мерасанд.

Таълими бахшҳои забоншиносӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ вобаста ба хусусияти мавзӯ ва ҳадафҳои таълим дар мактаб роҳи равиши махсусро тақозо мекунад. Ба фикри мо, дар таълими калима ва воҳидҳои фразеологӣ кор бо луғат, аниқтараш кор бо калимаҳо мавқеи асосӣ дорад. Аз ин рӯ, вазифаи таълим, пеш аз ҳама:

- омӯзиши шундан;
- идрок кардан;
- дуруст талаффуз кардан;
- истифода бурдани калимаҳо дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ маҳсуб мешавад.

Аз ин лиҳоз, иҷрои мақсадҳои таълимӣ, пеш аз ҳама аз тасаввуроти шогирдон доир ба хусусиятҳои калимаҳо ва воҳидҳои фразеологӣ, ки на танҳо маъноӣ номинативӣ, балки маъноӣ иловагиро дошта метавонанд, инчунин донишҷӯи хусусиятҳои услубии истифодаи онҳо вобаста аст.

Мақсади инкишофи нутқ барои ташаккули малакаҳои забоншиносӣ, муҳайё гардидани замина дар қисматҳои гуногун забон: имло, сарфу наҳв ва ғайи гардонидани захираи луғавӣ имконият фароҳам меорад.

Амалишавии мақсадҳои тарбиявии тардиси забони тоҷикӣ барои тарбияи ватандӯстӣ, ҳештаншиносӣ, таҳаммулпазирӣ, ташаккули тафаккури эҷодӣ, инкишоф додани завқи

маърифатӣ ва мутолиа, майлу рағбати азхуд кардани сарвати луғавии забони тоҷикӣ мусоидат мекунад, ки дар муҳити чандфарҳангӣ ва раванди ҷаҳонишавӣ зарур доништа мешавад.

Тибқи андешаи муҳаққиқони соҳа дар рушду такомули маърифати илмии шогирдон доир ба луғат ва таъбирҳо чанд омилҳои дигар низ нақши устувор дорад: фаҳмиши онҳо нисбат ба вазифаҳои гуногуни забон дар ҷомеа (муошират, нақл (баён) кардан ва хифзи ахборот), робитаи забон бо ҳаёти ҷомеа, нақши забон дар ҷаҳони муосир [9, с.78].

Тавре ки дар боло зикр намудем, дар калима робитаи забон бо ҳаёти ҷамъият бештар зохир мегардад, зеро барои ифодаи ҳар як чизи нав калима лозим аст. Баъзан аз истифодаи мондани ягон ашё ё дур гаштани падида боиси тадриҷан фаромӯш шудани калимае мегардад, ки маҳз унвони вай гардида буд.

Бинобар ин, омӯзиши калима ва фразеология сатҳи забонмӯзиро вусъат мебахшад ва муҳассилин дар ин радиф чунин паҳлӯҳои илми забоншиносиро меомӯзанд:

- овозҳои калима;
- ҷойи калима дар ҷумла;
- ибораҳои фразеологии дорои маъноҳои луғавӣ ва грамматикӣ;
- бо роҳҳои гуногун алоқаманд будани ибораҳои рехта бо воҳидҳои дигари забон.

Ба ҷуз ин, хонандагон бо манбаҳои ғанигардонии захираи луғавӣ ва фразеологии забон, анвои луғат аз рӯи хусусиятҳои маҳаллӣ ва иҷтимоӣ шинос шуда, аз он огоҳӣ меёбанд, ки калимаю ибораҳои фразеологӣ воҳидҳои алоҳидаи забон набуда, балки гурӯҳбандӣ шудаанд.

Методист Э.Шарифов дар ин замина такмил додани назари лексикӣ-семантикии шогирдон ба калима муҳим мебошад. Маъмулан, назари лексикӣ-семантикӣ ҳангоми дуруст иҷро намудани чунин амалҳо зохир мегардад: дар маҳорат ва қобилияти маъноӣ луғавии онро дар калима муайян кардан (бар хилофи маъноҳои грамматикӣ) ва аз ҷиҳати семантикӣ муқаррар намудан (алоқаҳои маъноӣ бо калимаҳои дигар) [1, с.158].

Якчанд роҳҳои тафсир мавҷуданд:

1. *Аёнӣ*. Он ҳангоми тафсири калимаҳои истифода мешавад, ки ашё ва падидаҳои муайяно нишон медиҳанд (масалан, *курта, табақ, дар, курсӣ* ва ғайра).

2. *Маъноӣ*. Ба тӯфайли он маъноӣ ҳар як калимаи номаълум шарҳ дода мешавад. Масалан: усули шарҳи калима бо истифодаи муродифи калима (*дунё – гетӣ, олам, даҳр; ҷасул – далер, нотарс*); бо истифода аз мутақод (*дур-наздик, субҳ-шом*).

3. *Матнӣ*. Ҳангоми тафсири калимаҳои сермаъно истифода мешавад, ки маъноӣ онҳоро танҳо аз рӯи матн муайян кардан мумкин аст.

4. *Усули қор бо луғати тафсирий*. Барои азхуд кардани маъноӣ калима аҳамияти қалон дорад.

Аммо ҳеч яке аз усулҳои зикршуда ба таври алоҳида қомилан шарҳи тавзеҳи мавзӯро фаро гирифта наметавонанд ва дар сурати маҷмӯан истифода шудан манфиатбахш хоҳанд буд. Агар хонандагон бо мафҳумҳои лексикологӣ ва фразеологӣ шинос бошанд, ин барои фаҳмидани хусусиятҳои забони адабиёти бадеии дар мактаб омӯхташаванда қўмак мекунад.

Усули тартиб додани варақаи луғатро тахминан чунин тафсир намудан мумкин аст:

- хусусиятҳои талаффузи калима;
- маъноӣ луғавӣ (аслӣ ва маҷозӣ);
- хусусиятҳои шакли грамматикӣ;
- синонимҳо, антонимҳо, омонимҳо;
- таркиби калима, калимаҳои якҷиҳадор;
- асл (этимология) – и калима;
- намунаи истифодаи калимаи додасуда дар адабиёти бадеӣ, матнҳои фолклорӣ, мақолаҳо дар рӯзнома, маҷаллаҳо ва монанди инҳо [8, с.6].

Дар робита ба омӯзиши калима боз қорҳои луғавӣ-маъноӣ ва лексикую услубӣ истифода мегардад, ки ба ташаккули истеъдоди қорбурди калимаҳо дар сабақҳои гуногуни нутқ мувофиқи маъно ва хусусиятҳои услубиашон ниғаронида мешавад. Чунин усулҳои қор дар тадриси забони тоҷикӣ муаллимо аз баъзе қолабҳои шахшудаи таълим раҳо мекунад ва то андозае омилҳои дарси босифат мешавад. Чи хеле ки академик М.Шакурӣ таъкид кардааст: “Омӯзиши забон дар синфҳои 5-9 набояд аз омӯзиши дастур (грамматика) иборат бошад. Ҳоло дастур меомӯзем, на забон. Талаба қоидаҳои забонро медонад, забонро намедонад, саводи хуб намебарорад. На дастур, балки забон бояд омӯхт. Дастурро ба он дараҷа ки барои омӯхтани забон, барои хатту савод баровардан зарур аст, бояд донист, на зиёдтар аз он. Яъне таълими забони модарӣ бояд

аз таълими забони хоричӣ фарқ кунад. Таҳқиқи равиш (метод)-ҳои омӯзиши забон (на фақат дастур) дар Тоҷикистон оғоз ёфтааст ва онро амиқтар бурдан зарур аст” [9,с.84].

Таъкид кардан зарур аст, ки муносибати босалоҳият ба таълим ва усулҳои фаъол чунин камбудии таълимо барҳам дода, барои баланд бардоштани тафаккури эҷодӣ ва таҳлили, масъулиятшиносӣ, фаъолнокӣ, ҳавасмандкунии хонандагон ва монанди инҳо заминаи устувор мегузорад. Хусусияти асосии муносибати босалоҳият ба таълим дар он зоҳир мешавад, ки он ҳамчун маҷмуи ягонаи истифодаи дониш, малака ва маҳоратҳо фаҳмида мешавад. Муносибати босалоҳият тамоюли муҳим дар фазои ягонаи таҳсилот ба шумор рафта, барои аз байн бурдани муҳолифати байни талаботи барнома бо эҳтиёҷоти ҷомеа мусоидат менамояд, инчунин талаботи шахсро ба натиҷаи омӯзиш қонеъ мегардонад. Талаботи ҷомеаи муосир ба рушди шахсияти дар бозори умумичаҳонии меҳнат рақобатпазир зарурати баланд бардоштани сифати таҳсилот ва мутобиқи стандартҳои байналмилал таҳия ва татбиқи муносибати босалоҳият ба таълимо ба вучуд меорад. Мувофиқи барномаи таълими забони тоҷикӣ омӯзиши ин мавзӯҳо давра ба давра ба амал меояд, ки мувофиқи мақсад шуморида мешавад. Дар синфи 5-7 он масъалаҳое, ки ба маъноӣ калима, пайдоиш ва қорбасти он алоқаманд аст, меомӯзанд. Бояд гуфт, ки барои ноил шудан ба ҳамин мақсади зикршуда барномаи нави забони тоҷикӣ (с.2006) марбут ба таълими ин мавзӯ дар фасли «Калима» (луғат) дар синфи V 6 соат ва дар синфи VII таҳти унвони «Калима ва фразеология (таъбирҳо)» 14 соат муқаррар намудааст, ки зимни ин соатҳо, аз ҷумла, дар синфи V дар бораи калима ва маъноӣ луғавӣ (лексикӣ)-и он, маъноӣ асли ва маҷозии калима, калимаҳои якмаъно ва сермаъно, синоним, омоним ва антонимҳо, дар синфи VII бошад, доир ба калимаҳои аслан тоҷикӣ ва иқтибосӣ, калимаҳои шевагӣ ва соҳавӣ (қасбӣ), таърихи баромади баъзе калимаҳо, воҳидҳои фразеологӣ (таъбирҳо), манбаҳои пайдоиш на аҳамияти истифодаи онҳо (фразеологизмҳо) дар нутқи шиғоҳӣ ва хаттӣ маълумот дода мешавад [1, с.4]. Умуман, омӯзиши бахшҳои мазкур дар якҷанд марҳила сурат мегирад, ки дар марҳилаи ибтидоӣ хонандагон бо калима, бо калимаҳои ба ҳам наздик ва муқобили он шинос мешаванд. Дар марҳилаи асосӣ хонандагон бо падидаҳои марбут ба пайдоиши калимаҳо ва истифодаи онҳо ошно мегарданд, тарзи истифода бурдани луғати тафсириро меомӯзанд [2, с.4]. Бо омӯختани ин қисматҳои забоншиносӣ дар шогирдон бояд малакаҳои зерин тақмил ёбад: маъноӣ луғавии калимаҳоро шарҳ дода тавонанд; аз луғати тафсири (чопӣ ва электронӣ) истифода баранд; дониши лексикӣ ва грамматикиро фарқ карда тавонанд; фаҳмидани он ки маъноӣ асли ё маҷозии калима дар як контексти муайян истифода мешавад; мутаваддиҳо, омонимҳо ё муридиқоро фарқ карда тавонанд.

Хулоса, қорҳои таълимӣ дар омӯзиши калима ва фразеология барои ташаккули ҷанбаи таълимӣ, тарбиявӣ ва инкишофӣ мусоидат мекунанд, аз ҷумла:

- дар ташаккули ҷаҳонбинии илмии хонандагон;
- инкишоф додани ҳусни баён;
- мусаллаҳ намудани асосҳои дониш дар бораи калима ва маъноӣ он;
- рушди малака ва маҳорати нутқ.

Дар ҷараёни таълими мавзӯҳои боби мазкур (“Калима”) амалан тарзи истифода кардан аз “Фарҳанги забони тоҷикӣ”, луғати дузабона ва луғати имлоро ҳам ёд гирифта, минбаъд дар фаъолияти мустақилонаи худ бе ягон мушкили ба чунин луғатҳо муроҷиат карда метавонистагӣ мешаванд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Барномаи забони тоҷикӣ барои синфҳои 5-11 – Душанбе, 2006
2. Каримов, А. Таълими “Калима ва таъбирҳо” дар синфи 5/А. Каримов. – Душанбе, 1974
3. Лутфуллозода, М. Андешаҳо перомунӣ салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо/ М. Лутфуллозода, Г. Бобизода. - Душанбе. 2017. - 88 с.
4. Мачидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Мачидов – Душанбе, 1982. – 103 с
5. Муҳаммадиев, М. Очеркҳо оид ба калимаи забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Муҳаммадиев. – Душанбе, 1986. – 190 с.
6. Муносибати босалоҳият ба таълим (дастури методӣ). Мураттибон Г. Бобизода, Д. Имомназаров, Ш. Исрофилниё, А. Байзоев. - Душанбе: Ирфон, 2018. -72 с.
7. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (фарҳанги фразеологӣ)/ М. Фозилов. Ҷилди I- II. – Душанбе, 1963. – 952 с.

8. Шарифзода, Ф. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ/ Ф.Шарифзода, А.М.Миралиев // -Душанбе: Ирфон, 2012.- 562 с.
9. Шакурӣ,М.Инсонгароии омӯзиш ва забони миллий/М.Шакурӣ.-Душанбе.Пайванд.2002.-148 с.

REFERENCES:

1. Tajik language program for grades 5-11 - Dushanbe, 2006.
2. Karimov, A. Teaching "Words and definitions" in the 5th grade. - Dushanbe, 1974.
3. Lutfullozoda, M., Bobizoda, G. Opinions about competences and their formation. Dushanbe. 2017. - 88 p.
4. Majidov, H. Phraseology of the modern Tajik language / H. Majidov - Dushanbe, 1982. - 103 p
5. Mohammadiev, M. Essays on the vocabulary of the modern Tajik literary language / M. Muhamaddiev. - Dushanbe, 1986. - 190 p.
6. Competent approach to education (methodical guide). Editors G. Bobizoda, D. Imomnazarov, Sh. Isrofilnia, A. Bayzoev. - Dushanbe: Irfan, 2018. -72 p.
7. Fozilov, M. The culture of spoken phrases of the current Tajik language (phraseological culture)/ M. Fosilov. Volume I-II. - Dushanbe, 1963. - 952 p.
8. Sharifzoda, F. Miraliev, A.M. General and professional pedagogy/ F. Sharifzoda, A. M. Miraliev // - Dushanbe: Irfon, 2012.- 562 p.
9. Shakuri, M. Humanism of education and national language. - Dushanbe. Link. 2002. - 148 p.